

Agder – ein region mellom aust og vest. Kva skjer med talemålet i området?

av Martin Skjekkeland

Innleiing

Denne utgreiinga om talemålsutviklinga på Agder byggjer på artiklar og hovudoppgåver som er skrivne om egdemåla på 1990-talet. Dette blir supplert med dei kunnskapane eg sjølv har skaffa meg gjennom samtalar med eldre og yngre personar frå dei to agderfylka. I tillegg tek eg med opplysningar som har kome fram i seminaroppgåver studentane mine har skrive innaford djupingsemnet “Talemål på Agder”, eit seminar eg har hatt ansvaret for i nokre år.

Språkgeografi på Agder

Det er vanskeleg å snakka om Agder som eit samanhengande og avgrensa språkområde, dvs. eit område der talemålet har felles drag som skil det frå områda ikring. Kanskje kjem ein nærast dei faktiske tilhøva ved å seia at på Agder møtest austlege og vestlege målførdrag, noko som gjev seg utslag i isoglossar som går i nord-sør retning (skil austlege strøk frå vestlege). Nord-sør isoglossane fortel om korleis folka i dei midtre dalane og ved kysten har hatt samband austover og vestover med varierende styrke. Mykje tyder elles på at austlege språkdrag

må ha breidd seg vestover: Lengst mot vest langs kysten, der samkvæmet mellom folk var intenst og allsidig, og ikkje så langt i dei midtre strøka, der høge heiestrekningar hindra språkframmarsjen.

Kystmåla i Aust- og Vest-Agder har mange felles drag, og er meir einsarta enn måla i midtre og indre strøk. Dei som budde langs kysten, hadde mykje kontakt med kvarandre, og med grannar både i aust og vest. I tillegg hadde kystfolket ein god del samband med folk frå andre landsdelar og frå utlandet. Reint generelt er det nok slik at språkutviklinga skyt fart når folk med ulike språk og dialektar møtest – det skjer forenklingar i grammatikken, og det oppstår “blandingsspråk” (jf. Torp 1990:32). Dialektane mellom Arendal og Lista har elles ein god del felles med måla på andre sida av Skagerrak – i Danmark. Ein tenkjer her sjølvsagt på dei “blaute” konsonantane, men også på fleire andre særdrag i fonologien og morfologien.

Lengst aust i Aust-Agder, omkring Risør, finn ein at dialekten liknar mykje på dei reint austlandske måla i Nedre Telemark. Det gjeld ikkje minst i tonefallet, men det gjeld også særdrag som tjukk *l*, tungespiss-*r* og retrofleksar. Dei meir austnorske draga minkar etter kvart som me reiser sørvestover. Frå Kristiansand og vidare mot vest glir dialektane gradvis over i det vestnorske målområdet, til ein vestnorsk språktype, det gjeld både tonegang, fonologi og morfologi.

Dei midtre og indre måla på Agder må kallast meir arkaiske dialektar, dialektar som er i slekt med dei midlandske eller vestlandske. Særleg sterkt kjem dei alderdommelege særdraga til syne når me reiser opp Setesdalen. Frå Kristiansand til Valle, ei strekning på ca. 15 mil, endrar dialekten seg i ein grad som “vel kan svare til et halvt tusenår – 500 år – med normal språkutvikling på ett og samme sted” (Torp 1990:32). Dialektgeografisk høyrer det meste av Vest-Agder til det sørvestlandske *a*-målet, medan Aust-Agder og kystområda i Vest-Agder er *e*-mål.¹

¹ Om dialektane på Agder meir generelt, jf. Syvertsen 1977, Skjekkeland 1978 og Torp 1990.

Talemålet endrar seg

Dersom ein vil seia noko om talemålsutviklinga i eit område, er det greitt nok ved hjelp av empiriske granskingar å konstatera *kva for* endringar som skjer, og *kva for* nye drag som får plass i språkssystemet. Mykje vanskelegare er det å seia *kva* som er *mønsteret* for språkendingane, og *kva* som er *drivkreftene* bak utviklinga. Her må ein utan tvil rekna med fleire forklaringsar. Reint generelt er det nok slik at mange endringar kan førstast tilbake til språkleg-kulturell påverknad frå eit geografisk senter i regionen – eit sentrumsmål som spreier seg. Skriftmålet bokmål og det standard-talemålet (den “nasjonale overnorma”) som oftast har sitt grunnlag i bokmål, spelar òg ei rolle, men har nok mindre å seia for utviklinga enn me ofte trur. I tillegg må me rekna med at ein god del av det som skjer av forandringar i språkssystemet kan forklarast som ei “indre” utvikling i språket sjølv, ei utvikling som kjem i stand utan at me treng kalkulera med ei ytre kraft.² Jamfør meir om dette mot slutten av artikkelen.

Språkleg påverknad frå Austlandet

I dei aller austlegaste delane av Agder (Risør-området) finn me som nemnt ovanfor fleire austnorske drag i dialektane. Det ser i dag ut til at fleire av desse austnorske målmerka pressar seg vidare vestover. Grunnen til dette ligg sjølvstakt i det nære sambandet folk i området har med personar som snakkar austlandsk. At austlandsk talemål reint generelt har stor påverknadskraft, er det liten tvil om, jf. t.d. Mæhlum 1992:256 f.

² Det er forresten usemje mellom forskarane om ein kan gjera ei slik todeling i indre og ytre drivkrefter i språkutviklinga. Nokre meiner at all endring kjem som følge av språkleg kontakt med andre sosiale grupper enn dei språkbrukaren sjølv høyrer til. Jamfør t.d. drøftinga av dette hjå Mæhlum 1999:13–15.

Arne Torp (1994) snakkar om ei “austlandisering” av måla i austlege delar av Agder, og seier elles:

Reint lingvistisk er heller ikkje avstanden til austlandsken så stor i distriktet vi har sett på her [Grimstad – Tvedestrand]; m.a. ligg tonegangen – altså prosodien – så langt vest som til Grimstad langt nærare den reint austlandske enn tonegangen t.d. i Kristiansand. [...] I eit distrikt som ligg så nær område med reint austlandsk talemål og der det dessutan ikkje finst så reint få innflyttarar frå Austlandet, må ein nok derfor rekne med at dei austlandske innslaga i dialekten bare vil auke på i åra framover. (Torp 1994:298.)

Kystmåla breier seg

Ei anna utvikling som finn stad på Agder, er ei “framrykking” frå sør mot nord – frå kyst til innland – ein prosess der kystmåla (med eit enklare bøyingsssystem) utvidar råderommet sitt på kostnad av dei meir arkaiske dialektane i midtre og indre strøk. Døme på dette har me når ulik ending i b. form eint. av sterke og linne hokjønnsord blir erstatta med endinga *a* i begge typane, og når endinga *-an* tek over i b. form flt. av inkjekjønnsorda (*alle 'husæ > alle 'husan*). At skarre-*r* kjem inn i staden for rulle-*r*, høyrer til i det same biletet. Dette er ei utvikling som synest å har gått føre seg i minst hundre år. Det ser me om me studerer det gamle målmerket *ll > dd*. Denne konsonantovergangen finst i dag i indre strøk på Agder, i bygdene som ligg ca. 3 mil inne i landet. Heilt ute ved kysten støyter me likevel på gardsnamn som *Heddestøl*, *Trøddeskeia*, *Staddeland* og *Haddeland* (Kvinesdal); *Vaddelia* (Herad); *Haddeland* (Holum). Dagens *dd*-uttale i desse stadnamna viser at særdraget *ll > dd* må ha hatt ei langt vidare utbreiing mot sør tidlegare (på 1700- og 1800-talet?).

Kristiansand som språkleg-kulturelt senter

Kristiansand har dei siste åra hatt auke i folketalet og vekst i næringslivet. Byen har på mange måtar styrkt stillinga si som handels- og servicesenter for store delar av Agder. Utbetring av vegnettet, og satsing på gode tog-tilbod, gjer at byen har blitt lett å nå for dei som bur i ulike delar av Vest-Agder og i vestlege delar av Aust-Agder. I mange år har det vore snakk om "Agder-byen" som eit nasjonalt urbanisert kraftområde, eit område f.o.m. Lillesand t.o.m. Mandal, med Kristiansand i midten.

Kristiansand har utan tvil teke over fleire av dei byfunksjonane som Flekkefjord, Farsund og Mandal hadde for sine omlandsbygder for ca. 20–30 år sidan. Frå Mandal og austover er sambandet med Kristiansand naturleg nok sterkare enn det er for bygdene vest for Lindesnes. Mange frå Mandal dagpendlar til Kristiansand på arbeid, og fleire tek del i kulturlivet i "Sørlandshovudstaden" (kino, konsertar osv.) – i tillegg til dei vanlege ærenda dei har til denne byen, slik det er for dei andre vestegdene.

Kjem me til Søgne, Songdalen og Vennesla (som saman med byen utgjer Kristiansands-regionen), er tilhøvet mellom by og land endå meir samanvove og multiplekst. Det gjeld arbeidspendling, samarbeid om næringsiltak og offentlege institusjonar, felles vidaregåande skular osv. Det er elles slik at fleire unge frå *alle delar* av fylket oppheld seg i Kristiansand for å gå på skule, eller for å studera ved Høgskolen i Agder.

I Kristiansand bymål ser me at ein del nye språkdrag vinn innpass hjå dei unge. Mellom anna er det slik at den karakteristiske *-år-endinga* er i ferd med å bli erstatta av [-ər] (her skrive *-er*), døme: "*han kastår steinår og stikkår med nålår*" blir til "*han kaster steiner og stikker med nåler*". Me merkar òg at *p, t, k* kjem inn i ein del ord som tradisjonelt har hatt "blaute konsonantar". I Kristiansand kan ein såleis høyra dei unge snakka om "*å stupe fra et stupebrett*"; dei seier *utested* og "*å gå ut*", (*godt*) *frammøte, kremfløte*; dei seier *ukedag*, ikkje *ugeda*. Vidare heiter det nå *bløtekake*, ikkje *blaudis*, som er det

gamle ordet for ei slik kake. Sjølv om det nok ennå er få ord med slik “hard” uttale, så er me truleg komne til eit punkt i språkutviklinga der dei unge i Kristiansand *kan* bruka ustemde plosivar i fleire ord utan å bli møtte med “sanksjonar” frå den sosiale gruppa dei tilhøyrer. Fleire informantar frå Kristiansand snakkar om ei “forfining” av bymålet. Som døme på kva dei meiner, nemner dei språklege novasjonar som:

<i>føll</i>	>	<i>fyll</i>	<i>preke</i>	>	<i>snakke</i>
<i>ronn (rund)</i>	>	<i>runn</i>	<i>ede</i>	>	<i>spise</i>
<i>honn (hund)</i>	>	<i>hunn</i>	<i>just</i>	>	<i>akkorat</i>
<i>monnstøkke</i>	>	<i>munnstykke</i>	<i>åffår</i>	>	<i>vorfår</i>
<i>Lonnsi(d)a</i>	>	<i>Lunnsi(d)a</i>	<i>åssen</i>	>	<i>vordan</i>
<i>ugeda</i>	>	<i>ukedag</i>	<i>å da?</i>	>	<i>va da?</i>
<i>stubebrett</i>	>	<i>stupebrett</i>	<i>akkorat</i>	>	<i>nettopp</i>
<i>nase</i>	>	<i>nese</i>	<i>der henne</i>	>	<i>der borte</i>
<i>håll</i>	>	<i>hull</i>			

Me ser her døme på at mange enkeltord får ei form som svarar meir til den me finn i bokmål (eller i eit normaltalemål med utgangspunkt i bokmål). I den grad Kristiansands-målet smittar over på dialekten i grannekommunane, så er det etter mitt syn det nye byspråket som er det ekspansive, ikkje det gamle “Julius Hougen-språket”.³

Kristiansands-målet har heller lita påverknadskraft i Vennesla, grannekommunen mot nord. Dette er nokså godt dokumentert i to hovudoppgåver: Horn 1994 og Engelstad 1995. Venndølane er i alle år blitt mobba av kristiansandarane for språket sitt. Vennesla har vore bondelandet for dei som bur i byen. Det er tradisjonelt markante skilnader mellom talemålet i Vennesla og i Kristiansand by. Vennesla har sterke verbformer som *’kjeme*, *’søve*, der bymålet har *’kåmmår*, *’såvår*; bygdemålet har pronomenforma *’dykkøn*, medan bymålet har

³ Julius Hougen var tidlegare NRK-reportar, kjend for sin “ekte” og “typiske” sørlandsdialekt.

dere; venndølane seier *fleire bile* og *gude*, i Kristiansand heiter det *bilår* og *guttår* osb.

Astri Jortveit Horn (1994) konstaterer at talemålet i Vennesla held godt på særdraga innan fonologien og morfologien, og dialekten er etter hennar meining lite påverka av Kristiansand bymål. Resultata frå Horns gransking viser at det først og fremst er særskilde *ordformer* i bygdemålet som blir utsette for press frå Kristiansands-målet. Ho seier det slik:

Som me såg [...] er det ordforrådet som er mest utsett for endringar, medan det språkssystematiske ofte viser seg å stå svært fast (jf. Sandøy 1985:265). Også i vm. [Vennesla-målet] ser det ut til at språkssystemet held seg godt. Formverket i vm. har ikkje endra seg nemneverdig sidan [Inger] Frøyset gjorde undersøkinga av torridalsmålet i 1957. (Horn 1994:115.)

Torolf Engelstad (1995:191) sluttar seg i sitt arbeid i hovudsak til denne konklusjonen. At bymålet nå møter (halv-)stengde dører i Vennesla, heng truleg saman med ei *aukande språkleg og kulturell identitetskjensle* i denne bygda, noko forfattarane av dei to hovudoppgåvene har understreka fleire gonger. Min teori er elles at venndølane alltid har vore klar over at språket deira ikkje er godt nok for kristiansandarane. Dette finn dei seg ikkje i lenger, det har oppstått ein slags naboopposisjon mot bymålet i sør.

Mot aust vinn nok Kristiansands-målet innpass i dei nære nabobygdene Tveit, Ytre Randesund og Høvåg. *Høvåg*, som høyrer til Lillesand kommune, er interessant på fleire måtar. Bygda har svært mykje samband med Kristiansand, men ungdommen i Høvåg pendlar til Lillesand for å gå vidaregåande skule. Dersom ein undersøker språkholdningane til dei unge, finn ein at det er Kristiansands-målet som har prestisje, ikkje lillesandsk. Før var talemålet i Høvåg og Lillesand mykje likt, *med unntak av tonaliteten. Mellom Høvåg og Lillesand støyter me nemleg på isoglossen som skil høgtonemåla* i vest frå lågtonemåla i aust. Denne viktige isoglossen følgjer den gamle kommunegrensa mellom Høvåg og Lillesand. Det kan sjå ut til at

Kristiansands-målet mot aust breier seg t.o.m. Høvåg, men ikkje lenger. Tonaliteten aust for Høvåg skil seg mykje frå tonegangen i vest. Truleg er det slik at dette særdraget i Lillesands-målet bergar, eller slår ring om, andre lokale drag i dialekten. I ei prosjektoppgåve: “Lillesandsmålet i skyggen av Kristiansand” (1998), jamfører Henrik Mykland og Karsten Olsen talemålsutviklinga i Kristiansand og Lillesand. Dei meiner at talemålet i Lillesand held seg mykje betre enn ein kunne venta i ein nabokommune til Kristiansand. Kristiansands-målet gjennomgår i dag fleire endringar enn det som er tilfellet i Lillesand, meiner dei:

Det ser altså ut som kristiansandarane er meir mottakelege for språklege påverkander utanfrå, og den positive haldninga til dialekten er nok ikkje så sterk som i Lillesand. Kristiansandarane står nok ikkje i så stor grad samla om dialekten sin som lillesandarane gjer. Lillesand-befolkninga utgjer òg ei mykje meir homogen gruppe enn innbyggjarane i Kristiansand [...]. (Mykland og Olsen 1998:16.)

Vestover ser det ut til at drag frå Kristiansands-målet kjem inn i talemålet i Søgne og Songdalen, og til dels også i Mandal og nabobygdene. Men dei nye formene som breier seg, vil som regel også ha støtte i standardspråket, slik ved t.d. uttalen *horn* og *korn*, fleirtals-*r* (berre Søgne og ytre delar av Songdalen), pronomena *vi* og *dere*, infinitiv og linne hokjønnsord på *-e* (i Songdalen) osv.

Kva med vestregionen på Agder?

Innbyggjarane i vestre Vest-Agder har mange ærend til Kristiansand i løpet av året, og fleire unge går på skule i denne byen. Når dette er sagt, må me likevel konstatere at Flekkefjord framleis er eit viktig senter for bygdene vest frå Kvinesheia.

Folk frå vest-bygdene reiser til Flekkefjord for å handla eller for å delta på ulike kulturarrangement. Lister sjukehus i Flekkefjord er lokalsjukehus for dei omkringliggjande distrikta. Men

mykje viktigare enn alt dette er det at storparten av ungdomskulla går to eller tre år på vidaregåande skule i denne byen, frå dei er 16 til dei er 19 år gamle. Det er heller ikkje berre det at dei unge oppheld seg i Flekkefjord på dagtid. Fleire knyter sosiale band i byen, dei får venner der, og dei tek del i helgearrangement.

Skuletida i Flekkefjord får utan tvil følgjer for språkutviklinga til dei unge: I ei viktig tid i livet, dvs. siste delen av tenåringstida, blir heimedialekten slipt mot språket til byungdommen og mot det blandingsspråket som veks fram i dette skulemiljøet. Det er grunn til å tru at mange lokale særdrag i bygdemålet blir avrunda i dette språkfelleskapet. Truleg spelar Farsund by ei liknande rolle for Lista og Lyngdal som Flekkefjord gjer for sine nabobygder. Tilsvarende forhold mellom by og land, dvs. at dialekten i småbyane påverkar målet i omkringliggjande bygder, må ein òg rekna med i Aust-Agder (jf. likevel dei spesielle tilhøva i Høvåg, der Lillesands-målet taper i konkurransen med bymålet i Kristiansand).

Konkrete endringar i egdemåla

Eg har alt trekt fram ein del døme på nye drag i dagens egdemål, og då særleg noko av det som skjer i Kristiansand bymål. Det kunne elles vore freistande å sortera dei endringane ein i dag ser i måla på Agder, i høve til kva for *drivkrefter* ein trur ligg bak språkutviklinga (påverknad frå målet i dei større byane, som Kristiansand og Arendal, eller frå målet i den vesle byen i regionen, som t.d. Flekkefjord eller Farsund, eller frå standardspråket osv.). Kor mykje av det som skjer, må sjåast på som ei indre utvikling i språket sjølv? Eg vil *ikkje* prøva på ei slik årsaks-sortering her, men kjem noko tilbake til saka her nedafor. I det følgjande tek eg for meg somme av dei endringane som me i dag ser i måla på Agder.

Ei generell utvikling i Vest-Agder er at dei utjamnande tendensane me tradisjonelt har sett i dialektane så langt vest

som t.o.m. Mandal, i våre dagar forsterkar seg, og grip om seg vestover til Sør-Audnedal, Lista, Lyngdal og Kvinesdal.

E-målet er ekspansivt

I grenseområda mellom *a*-målet og *e*-målet i Vest-Agder breier *infinitiv* på *-e* seg sakte vestover. Dette er best dokumentert i Finsland, i Songdalen kommune. Overgangen frå endinga *-a* til *-e* i infinitiv og linne hokjønnsord dreg òg med seg overgang til redusert vokal i ub. form flt. av hankjønnsord: *fleire hesta* > *fleire heste*. Grensa mellom *a*-målet og *e*-målet har tradisjonelt delt bygda Finsland i to: I aust seier dei “*å hente ei flaske å to kåppe*”, medan dei i vest har sagt “*å henta ei flaska å to kåppa*”. I dag kjem dei austlege formene også inn i Vest-bygda. Det same skjer i pres. av *a*-verba: *eg kasta* pres. blir til *eg kaste* osb.

E/a-målet i Sør-Audnedal og på det meste av Lista blir i dag borte ved at dei linne hokjønnsorda misser *a*-endinga (ubunden form eintal.), og får *-e* i staden. Desse måla blir såleis gradvis reine *e*-mål. Berre Borhaug-området på Lista har framleis *e/a*-mål (jf. Frestad 1991:162, 165).

Endringar i dei prosodiske tilhøva

Tradisjonelt er det slik at vestlege mål på Agder til vanleg forlengjer vokalen i norrøne kortstavingar: *veda* (veta), *ved* (vet), *kjød* n., *sjøna* (skjøna), *kåma* v., *gamal* adj. o.l. I dag ser me ten-densar til at kort vokal og lang konsonant kjem inn slike ord (og i særleg gjeld det ord med konsonanten *m* i rota), døme: *kåma* > *kåmma*, *gamal* > *gammal* osb. Andre døme: *kjød* > *kjødd*, *sjøna* > *sjønna* osb. I dei egdske overlange stavingane skjer det ei vokalforkorting: *sva:rt* adj. > *svart*, *lå:rt* > *lårt* (lort).

Vokalismen

Den markerte diftongeringa av langvokalane på store delar av Agder er i ferd med å bli utjamna. I Vest-Agder blir diftongeringa først borte i ord som *teime* (time), *leim* (lim), *ei bræun* (ei bru), *ei døyna* (dyne) osb. Men òg uttalen av ord

som *heus* n. og *soul* f. endrar seg mot monoftong, til *hus* og *sol*. Ved desse endringane gjeld det oftast overgang frå diftong til eit alt eksisterande langt fonem i målet: *teime* m. > *time*, *døyna* f. > *dyna* osb. Berre ved overgangen *eu/æu* > *u* (*bræun* f. > *bru*, *heus* n. > *hus*) er det snakk om eit nytt langt fonem som tek plass i systemet (ein høg midtre *u*, som ikkje har funnest i målet frå før).

Hjå dei unge i vestlege bygder på Agder fell den tradisjonelle opne ò-en i t.d. ordet *hòl* n. saman med *å* i ordet *håll* adj. (glatt), slik at båe orda får uttalen /hå:l/, og tilsvarande i andre ord. Også den fonematiske skilnaden mellom lang /e:/ og lang /æ:/, "eg he sede på eit sæde" 'eg har sete på eit sæte', blir gradvis borte hjå dei unge. 'Dette særdraget held seg likevel betre enn motsetnaden /ò/ - /å/.

Konsonantane

Retrofleks uttale kjem inn i dei austlege kystmåla i Aust-Agder. Det same skjer med den austnorske *sj*-uttalen ved at uttalen /ʃ/ kjem i staden for /sj/ i ord som *sjø* og *sjyte* v. Denne uttalen går forresten langt vidare enn retrofleksane (Torp 1994: 298). Også samanfallet av *sj*-lyden og *kj*-lyden synest i dag å gripa om seg i byane og tettstadene på Agder. Fleire av tenåringane i Kristiansand vil seia at dei skal på /ʃi: no/ (kino) og at dei likar /ʃøt: ka: ger/ (kjøttkaker).

På Indre Agder blir uttalen *dd* i ord som *fjedd* n. og *kjeddar* m. bytt ut med *ll* hjå mellomgenerasjonen og hjå dei unge, og i vestlege og indre strøk blir konsonantsambandet *dn* etter kort vokal (*sjødna* f., *kòdn* n., *hòdn* n. osb.) erstatta med *nn*, hjå dei yngste tidt med *rn*. Me får uttalen: *stjerna*, *korn*, *horn*, *barnebarn* osb. Storparten av *a*-målet har tradisjonelt *-pt*, *-ps* og *-tl* i ord som *tupt* f., *glepsa* v., *ei lepsa*, *fatl* n., *hòletre* n. osb. I dag heiter det *ei tomt*, *eit loft*, *å glefsa*, *ei lefsa*, *eit fasl*, *eit hasletre* osb.

Skarre-*r-en* breier seg vidare oppover i dalane. Arne Kjell Foldviks gransking frå 1988 viste at det *då* berre var halvparten av 40-åringane i dei indre bygdene på Agder som

skarra (bygdene: Åmli, Bygland, Åseral og nordover). Men alle 20-åringane hadde likevel skarre-*r* (i 1988) både i desse bygdene og på resten av Agder, med unntak av nokre område heilt aust i Aust-Agder og den aller nordlegaste delen av Setesdal (jf. Foldvik 1988: 60–91). I dag (1999) skarrar truleg dei fleste 40-åringane i dei indre bygdene, men dette har eg ikkje granska.

Det er elles spennande å sjå på utviklinga av dei leniserte plosivane *b, d, g* (dei blaute konsonantane). Regelen om overgangen *p, t, k > b, d, g* etter lang vokal er *ikkje* produktiv lenger. Me seier i dag: *ei togrute, å teite* (ein skruer), *datamaskin, tropevarme* og *trompeta(r)* flt.– ikkje “togrude”, “å teide”, “dadamaskin”, “trobevarme” og “trompeda(r)”. Eg har ovanfor nemnt døme på at dei unge i Kristiansand tek inn ustemde plosivar i ein del einskildord. I Hægebostad (Vest-Agder) kryssar *ptk*-grensa dalen. Ungdommar som her bur innafor *bdg*-området sør i bygda, har framleis blaute konsonantar i samsvar med tradisjonen. Det er likevel slik at dei unge i dette *bdg*-strøket som har éin av foreldra med bakgrunn frå *ptk*-området, som oftast har fått eit talemål med utemte plosivar. Det kan sjå ut til at dei blaute konsonantane er i ein labil situasjon i dag, det gjeld i tettstadene på Agder og elles i utkanten av *bdg*-området. I grenseområdet for *ptk/bdg* i Aust-Agder, dvs. mellom Landvik og Herefoss, har Arne Torp støytt på informantar som brukar *ptk* og *bdg* om kvarandre (Torp 1986:48). Hetland Sandvik (1979:60) rapporterer elles om at *bdg* blir trengde tilbake i Nord-Rogaland.

R-endinga i ub. form flt.

R-endinga i ub.fl.t. som ein finn i Kristiansand bymål, og i måla lenger aust, synest å ha lita påverknadskraft på måla vest. Berre i Austbygda i Søgne og ytre delar av Songdalen, som grensar opp mot Kristiansand by, er det rapportert om at *r*-en kjem inn i fleirtal. Fleirtals-*r*-en har ikkje ‘hoppa’ til Mandal, noko ein kanskje kunne ha venta. At endings-*r* likevel *kan*

vera ekspansiv i dei måla som ikkje har han frå før, ser me tydeleg i Rogaland (Hetland Sandvik 1979:133).

Substantivbøyinga

I b. form eint. av hokjønnsorda skjer det ei forenkling i dei indre måla der det tradisjonelt har vore *ulik* ending i sterke og linne, typen *bygdæ* og *viså*. Endinga *-a* tek nå over i baa typane. Dette har eg belegg for i Fjotland i Øvre Kvinesdal og frå nedre del av Setesdalen (Evje). I Hornnes (Evje kom-mune vest for Otra) har dei eldre språkbrukarane *-æ/-a*, medan dei unge har *-a/-a*. I øvre delar av Audnedalen (Vest-Agder) er det slik at dei unge som bur i området med kløyvd ending *-æ/-å* (*bygdæ - viså*), får overgang til *-å*-ending i både sterke og linne hokjønnsord.

I ub. form flt. av substantiva skjer det endringar. I dei austlege delane av Vest-Agder (Finsland), der *e*-målet tek over for *a*-målet, har me sett at den reduserte endinga *-e* også kjem inn i ub. flt. av hankjønnsorda: *hesta* ub. flt. > *heste* osb., jf. ovanfor. Også i indre delar av Aust-Agder har flt.-endinga *-e* utvida råderommet sitt (Evje). Denne reduksjonen kjem òg inn i dei linne hankjønnsorda, som då får bøyinga: *ein låve - fleire låve*, dvs. samanfall mellom formene i eintal og fleirtal. Dette saman-fallet kjem i tillegg til det i dei linne hokjønnsorda: *ei vise - fleire vise*. Om språket kan leva med dette forenkla systemet i fram-tida, står att å sjå. Men nokre mellom-bygder på Agder har frå før eit slikt system (t.d. Vennesla og Iveland).

I midtre og indre strøk på Agder ser me elles ein tendens til at utviklinga i ub. flt. går mot berre éi sterk klasse på *-a* i hankjønn, og éi sterk klasse på *-e* i hokjønn. Døme på dette er det når ei tidlegare bøying: *fleire saue, fleire grise, fleire lekke* (legger) osb. (av norr. *-ir*) blir til: *fleire sauva, grisa, legga*, etter mønsteret: *fleire hesta*. Hokj.-bøyinga *fleire myra* og *fleire kleiva* ub. flt. (norr. *-ar*) blir til: *fleire myre* og *fleire kleive*, som mønsteret: *fleire skåle*. Genus blir såleis viktigare for bøyinga enn den gamle klasseinndelinga. Hokjønnsord på *-ing* held

oftast på bøyinga med *-a* i ub. form flt.: *fleire kjeringa, fleire dråninga*.

Adjektiva

Frå bøyinga av adjektiva kan nemnast at svarabhaktivokalen blir borte i dei *sterke* formene (gjeld i indre og vestlege strøk, der ein tradisjonelt har slik vokal). Dei unge seier: "*ein rig mann*" og "*ei varm sol*"; "*han va rig*" og "*sola e varm*" (dei eldre: "*ein 'rige mann*" og "*ei 'varme sol*"). Dei same ungdommane kan likevel tidt ha innskotsvokal i pres. av sterke verb: "*ho 'ligge*" og "*han 'søve*".

Innafor *a*-målet høyrer me òg at *a*-endinga blir borte i den *linne* adjektivbøyinga, men helst berre i inkjekjønnsorda. Det heiter då: "*sjå de høge fjelle*" (eldre: det *høga* fjelle), medan dei fleste framleis seier: "*sjå den høga bjørka*" (med hokjønn på *-a*).

Pronomen

I Søgne er det mange unge som brukar forma *vi*, medan det tradisjonelle bygdemålet har *mi*, og dei yngste seier *dere* for det eldre *døkke*. I måla ikring Mandal kjem formene *åss* og *vår* inn i staden for dei eldre formene *òkke* og *òkka(s)*. Så tidleg som i 1969 konstaterte Inger Frøyset at pronomenet *dere*, som finst i Kristiansand og Mandal, var på veg inn i bygdemåla i ytre Mandalen (Frøyset 1969:408). Vest i Vest-Agder legg me merke til at forma *mi* i 1. pers. flt. breier seg frå byane til bygdene ikring (ei form Sandøy 1990:83 kallar for "den typisk sørlandske bymålsforma"). I Kvinesdal har det tradisjonelt vore *me*, men i dag er forma *mi* mest einerådande hjå dei unge. Flekkefjord har alltid hatt *mi*.

Den nå så velkjende nyovringa med berre *ei* form i 2. pers. eint. ("*eg vil vere hos du*") synest å breia seg frå kysten av Aust-Agder og innover i landet. Lærarar på den vidaregåande skulen i Åmli fortel at dette forenkla systemet nå får innpass hjå dei unge i denne innlandsbygda. Elles finn me at subjeksforma og objektsforma i 2. pers. flt. av dei personlege prono-

mena fell saman i dei indre måla (slik kystmåla har hatt det i 50–60 år): *de* (subj.) – *dòkke/dykke* o.l. (obj.) blir til: *dòkke* (subj.) – *dòkke* (obj.) eller: *dykke* (subj.) – *dykke* (obj.).

Dei sterke verba

Dei sterke verba endrar seg ved at presensformer utan *i*-omlyd kjem inn i dei vestlege kystmåla: *'kjem(e)* > *'kåmme*, *'søv(e)* > *'såve*.⁴ Før sa ein “*æ kåmme snart*” så langt vest som til Mandal, dessutan i tradisjonelt mål i Farsund og Flekkefjord. I bygdene vest for Mandal sa ein “*eg kjeme snart*”. Den “austlege” uttalen breier seg nå til bygdесentra i Lyngdal og Kvinesdal, men utviklinga skjer ikkje så raskt som ein skulle tru. Framleis høyrer ein hjå 17–18-åringar i desse bygdene mykje bruk av tradisjonelle former med omlyd og svarabhaktivokal.

I preteritum av den 2. sterke verbalklassa har formene med *øy* breidd seg dei seinare åra (*brøyd*, *sjøyd*, *føyg* osv.). Så tidleg som i 1970 var slike former å finna i Flekkefjord bymål (Larsen 1970:8), og i dag ser me at nokre slike former gradvis kjem inn i andre tettstader på Agder. Mine undersøkingar frå Kvinesdal viser likevel at dei eldre formene *braut*, *fraus* osv. står seg godt, kanskje i ein slags naboopposisjon til Flekkefjord bymål. Men dei nye formene er nok på veg inn i bygdemålet. Som ein kuriositet kan eg nemna at eg har møtt ungdommar med slik bøyng: *å sйда* – *eg 'sйde* – *eg sjøyd* – *eg he sjøde*. I den grad *øy*-formene kjem inn i bygdemåla langs kysten, kan dette sjåast på som bymålsfomer som breier seg til nye område, men det kan òg vera ei “indre” språkutvikling (jf. Arne Torp 1980).

Linne perf. part.-former kjem fleire stader inn ved ein del av dei sterke verba, døme er: *kåmme* > *kåmt*, *vøre* > *vært*, *børe* > *bæ:rt* osv. Ved somme verb kan ein av og til finna døme på full overgang frå sterk til linn bøyng: *be* – *bedde* – *bett*, *je* – *jedde* – *jett* (gjeva) osv.

⁴ Nokre stader skjer denne overgangen først ved visse verb, og me bør då kalla dette ei *leksikalsk* endring, og ikkje ei gjennomført grammatisk endring.

Dei gamle pres.-formene: *'gjenge pres., fær (får), 'stenne, he (har)*, og partisippa: *gjenge, fenge, steie (stade)* osb. blir av mange unge bytt ut med: *går, får, står, har, gått, fått og stått*.

Linne verb

I målføra med vokalreduksjon i *preteritum* av *a*-verba (Søgne – Mandal) er nå *a*-ending ekspansiv: *kaste, frakte, kabbe* (pret.-former) > *kasta, frakta, kabba* (kappa). Det er vanskeleg å avgjera om dette skjer etter mønster frå bymålet i Kristiansand, som har *a*-ending i desse verba, eller er om det er utslag av ei *indre* utvikling i språket (eit utslag av *funksjonell tyngd*, jf. Sandøy 1991:247f.). Det nye resultatet blir at formene i pret. og perf. part. kjem formelt til uttrykk i språket. Også mange av dei verba som i dette området har *-te* i pret., får i dag innsett *a*-ending: *sankte, danste og takkte* osb. blir til *sanka, dansa og takka*.

Vest på Agder, innafor *a*-målet, ser me at *a*-verba nå får overgang til redusert vokal i *presens*: *kasta* > *kaste*. Bøyinga blir då slik: *å kasta – eg kaste – kasta – har kasta*. For dei verba som frå før har “blanda bøying”, med endinga *-a* i pres. og *-te* i pret., blir utviklinga slik: *å hòppa – hòppa – hóppte – har hòppal/hóppt* > *å hòppa – hòppe – hóppte – har hòppal hóppt*. Også dette er på ein måte ei naturleg utvikling: Dialektane i områda vest på Agder har frå før av svært få skikkelege *a*-verb. Dei opphavlege *a*-verba har mest alle fått endinga *te* i pret., etter mønster frå *e*-verba. Overgangen som nå skjer, ved at endinga *-e* kjem inn i pres., viser at unifor-meringa går vidare. Dei gamle *a*-verba som frå før har fått *-te* i pret., får nå også same *pres.-endinga* som *e*-verba. Full-stendig blir samanfallet mellom dei to klassene der i tillegg par-tisippet får *t*-ending: *har hóppt, har svart* (av *svara*).

Mot eit regionspråk på Agder?

Språkfolka snakkar om at det i Noreg går mot ei språkleg *regionalisering*, dvs. ei utjamning av dialektskilnadene innafor eit avgrensa område, innafor ein region. Eller sagt på ein annan måte: Språkgrensene mellom bygdemåla blir gradvis borte, og dialektane i ein større region blir meir einsleta. Men regionane har framleis språkgrenser seg imellom (jf. t.d. Venås 1979:131, Dalen 1990:139, Sandøy 1990:85 og 1998:85 f.). Språkleg regionalisering vil som oftast ha utgangspunktet sitt i talemålet i eitt eller fleire regionale senter, som då vil representera drivkrafta i språkutviklinga.

Også i talemålsutviklinga på Agder ser me regionaliserings-tendensane. Fleire av dei språkdraga som i dag får innpass i bygder og tettstader på Agder, er drag som frå før har funnest i bymåla i regionen. Døme på dette har me registrert i dialektane i Søgne, Songdalen og Mandal (har lånt særdrag frå Kristiansand), og me har sett det i nabobygdene til Flekkefjord. I det heile kan nok mykje av utviklinga i dialektane på Agder sjåast på som resultatet av sentrumsmål som spreier seg. Dei *små* byane synest i dette biletet å spela ei sentral rolle for talemålsutviklinga innafor kvar sin region. At talemålet i dei mindre byane er ei viktig drivkraft i endringsprosessen, ofte viktigare enn storbyen, er bl.a. illustrert av Helge Sandøy ved døme frå Trøndeleg (Sandøy 1998:95–96). I Vest-Agder, der eg kjenner forholda best, er det elles vanskeleg å finna døme på såkalla urban jumping frå Kristiansand til t.d. Farsund og Flekkefjord.

Kva så med *skriftmålet*, er dette ei dra-kraft me må rekna med i utviklinga? Svaret er både *ja* og *nei*. Bokmålet og det 'standard-talemålet' som tek utgangspunkt i bokmål (det me òg kan kalla 'den nasjonale overnorma') har utan tvil ein god del å seia for *orda* (leksikon) i språket. Dialektane tek opp nye ord frå den nasjonale norma, og mange ord får ei meir standardisert 'fellesnorsk' form. Jambør døme frå vestlege egdemål: *kålv* m. > *kalv*, *skap* n. > *skap*, *møje* > *mye*, *någe* > *noe*, *ei vega* > *ei uga*, *å eda* > *å spisa*, *he* pres. > *har*, 'gjenge pres. > *går*, 'slære pres. >

slår, *vøre* part. > *vært* osb. Mange av desse orda vil likevel representera former som frå før har funnest i bymåla og til dels i kystmåla på Agder. Sentrumsmåla og standardmålet dreg såleis i same leia.

Når det gjeld dei *strukturendringane* som i dag skjer i dialektane på Agder, er det vanskeleg å finna døme som *eintydig* viser skriftmålet (eller 'standard-talemålet') som årsak. Mykje tyder på at *strukturen* i skriftmålet i det heile har svært lite å seia for det som skjer i talemålet. Jmfør følgjande: I det bokmålet folk les, dominerer felleskjønn (*sengen*, *sorgen* osb.) og pret. på *-et* i *a*-verba (*kastet*, *senket*). Desse sentrale formene får *ikkje* innpass i talemålet. Men me observerer derimot ein del strukturendringar i talemålet som går *mot* skriftmålet! Døme på dette er overgang til berre ei pronomenform i 2. pers. eint: "*eg vil vere hos du*", inntak av pret.-former som *brøyt* og *sjøyt* og part.-former som *skrivd*, *bært* o.l.

På Agder, som elles i landet, vil ein finna talespråksendringar som kan forklarast med utgangspunkt i språket sjølv, som ei *indre* utvikling, og oftast som ei *systemforenkling*. Den prosessen som foregår når omlyden i pres. av sterke verb blir borte i vestlege bygder, *kan* vera døme på dette: *å kamma* – *eg 'kjeme* > *å kamma* – *eg 'kåmme*, *å få* – *eg fær* > *å få* – *eg får* osb. Når analogi-tildrivet i fleire egdemål fører til at alle sterke hankjønnsord får endinga *-a* i ub. flt., medan hokjønnsorda samlar seg om *-e* (sjå ovanfor), så er også dette eit utslag av ei *indre* utvikling i språksystemet. Det er nok elles slik at det me kallar *indre* utvikling i språket, tidt blir forsterka av 'ytre krefter' (t.d. sentrumsmål som spreier seg osb.).

Skal eg seia noko svært generelt om kva det er som kjenne-teiknar dialektutviklinga på Agder, så må det bli at det synest å vera eit 'gjennomsnittsspråk' som er på frammarsj, eit språk som på fleire punkt i systemet er enklare enn den gamle dialekten. Dei nye språkformene som kjem inn, er tidt i slekt med dei som før har funnest i by- og tettstadmåla i regionen. Ein del av det nye som kan høyrast i talemålet i dei *midtre* *bygdene*, er elles ofte språkdrag som tidlegare var særmerkte

for *kystmåla* på Agder. Døme: konsonantforlenging i ord som *kåmma*, *gammal* osv., samanfall mellom fonemet open /ò/ og det lågare å-fonemet, og mellom fonema lang /e:/ og lang /æ:/, monoftong-uttale i ord som *hus* og *sol*, bruk av sterke pres-former utan omyld ('*kåmme*, '*såve*) og reduksjonsvokal i pres. av *a*-verb (eg *kaste*) osv.

Går det mot ein språkregion på Agder? Dette er det vanskeleg å svara på. Eit Agder som strekkjer seg frå Risør i aust til Flekkefjord i vest, og frå Lindesnes i sør til Øvre Setesdal i nord, inneheld så store skilnader i kultur, kommunikasjonar og næringsliv at me neppe vil sjå eit regionalt samlande egdemål veksa fram dei første femti åra. Utviklinga i dag kan synast å peika framover mot ei språkleg einsleting innafor dei meir folkerike regionane: Arendals-regionen og Kristiansands-regionen. I tillegg skjer det ei utjamning av eldre talemålsdrag rundt byar som Grimstad, Lillesand, Mandal, Farsund og Flekkefjord.

Dialektane på Agder endrar seg altså ein god del i våre dagar. Men fortel så dette noko om endringar i det forholdet folk har til lokalsamfunnet sitt? Er desse språkendingane uttrykk for ei utvikling mot det 'moderne mennesket' på Agder? Eg siktar her til omgrepet *modernitet* som ein motsetnad til *tradisjon*, der *tradisjon* er forbunden med lokal verdi forankring, medan *modernitet* er forbunden med eit verdi grunnlag som går utover rammene for det spesifikt lokale (jf. Akselberg 1995:168 f.).

Interessant blir det å finna ut noko meir om korleis folk, særleg dei unge, tenkjer om framtida si i det lokalsamfunnet der dei er oppvaksne. Kva forventningar har dei til livet i arbeid og fritid, og kva for førebilete har dei? På ein underleg måte kan det vera studiet av *talespråket* som set oss på sporet av dei holdningane ungdommen har til desse viktige spørsmåla. Det er å vona at sjølv om nokre lokale særdrag i språket blir borte, så er dette *ikkje* eit uttrykk for at språkbrukaren har veikare band til bygda eller småbyen. Å ha ein kulturell identitet og ei kjensle av å høyra til i eit lokalsamfunn er svært

viktig for det einskilde mennesket, og samla sett er det avgjerande for kvar på Agder og kvar i Noreg folk blir buande i framtida.

Eg takkar for viktige kommentarar frå Helge Sandøy og Helge Omdal, som begge tok seg tid til å lesa gjennom eit utkast til denne artikkelen. Merknadene deira har vore til stor nytte for meg.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. 1995. *Fenomenologisk dekonstruksjon av det labov-milroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune*. Bergen: Nordisk institutt, Universitet i Bergen.
- Dalen, Arnold. 1990b. *Dei trønderske dialektane*. I Jahr (red.) 1990. 119–140.
- Engelstad, Torolf. 1995. *Vennesladialektens levevilkår i Kristiansand*. Høgskolen i Agder.
- Foldvik, Arne Kjell. 1988. Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år. I *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1/2, 1988. 55–61.
- Frestad, Randi Lohndahl. 1991. *Lydverket og formverket i Listamålet. Utviklinga i dette hundreåret*. Universitetet i Bergen.
- Frøyset, Inger. 1969. Måla i Manndalen. I *Det tidlige Mandal prestegjeld*. 391–443. Mandal: Nemnda for felles sogebok Mandal og Marnardal kommuner.
- Hetland, Olav. 1979. *Talemål i Rogaland – i går, i dag og i morgon. Rapport nr. 1/1979 frå Rogalandsforskning*. Stavanger: Rogalandsforskning.
- Horn, Astri Jortveit. 1994. *Venneslamålet i dialektgeografisk og sosiolingvistisk perspektiv*. Universitetet i Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon (red.). 1990. *Den store dialektboka*. Oslo: Novus.
- Larsen, Erling G. 1970. *Formverket i Flekkefjord bymål*. Utg. Norsk målførearkiv. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mykland, Henrik og Karsten Olsen. 1998. *Lillesands-målet i skyggen av Kristiansands-målet*. Uprenta seminaroppgåve. Høgskolen i Agder.

- Mæhlum, Brit. 1992. *Dialektal sosialisering. En studie i barns og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus.
- Mæhlum, Brit. 1999: *Mellom Skylla og Kharybdis: forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge. 1990. Vestlandet – der fjordane batt folket saman. I Jahr (red.) 1990. 63–88.
- Sandøy, Helge. 1991 [1985]. *Norsk dialektkunnskap*. 2. utg. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge. 1998. The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. I *Folia Linguistica XXXII/1–2*. 83–100. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Syvvertsen, Ole Bernt. 1977. Egdemål. I Alf Kristiansen (red.): *Norske Bygder. Agder*. 281–288. Oslo: Gyldendal.
- Skjekkeland, Martin. 1978. Noko om målet i Vest-Agder. I *Agder Historielags Årsskrift 56/1978*. 115–137.
- Torp, Arne. 1980. Samanheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri døme frå norske dialektar. I *Maal og Minne 1980*. 181–192.
- Torp, Arne. 1986. *Landvikmålet – eit norsk skagerakmål*. Utg. Landvik historielag. Grimstad.
- Torp, Arne. 1990. Hvor er Sørlandet – og hva er sørlandsk? I Jahr (red.) 1990. 29–44.
- Torp, Arne. 1994. Skarre-r mot retrofleksar – Ein rapport frå frontlinja. I Kotsinas og Helgander (red.): *Dialektkontakt, språkkontakt og språkförendring i Norden*. 291–299. Stockholm.
- Venås, Kjell. 1979. Riksspråk – regionalmål – målføre. I *Syn og Segn 3/1979*. 131–149.

Agder

